

Zwart werk na vrijlating

Anke Ramakers, Pedro Nobbe, Paul Nieuwbeerta en Anja Dirkzwager

MEM 92 (1): 7–33

DOI: 10.5117/MEM2017.1.RAMA

Abstract

Off-the-books employment following release from prison

Prior re-entry studies used administrative data to conclude that post-release employment rates are low. These studies may however underestimate ex-prisoners' labour market participation as especially ex-prisoners are expected to work off-the-books. A prison record might for instance create a legal ban on certain occupations, pushing them towards the informal labour market. This study combines administrative with interview data to examine the prevalence and relative importance of informal employment among former prisoners in the Netherlands (N = 738). Multiple measurement strategies show that a substantial part of these men work off-the-books. About forty percent of these workers rely on it as their primary source of income, but many combine it with a formal job or social benefits. These findings raise concern and show that many post-prison jobs currently do not come to the attention of scholars or governmental organizations.

Keywords: labour market participation, off-the-books employment, prison, re-entry

1 Inleiding¹

Veel ex-ge-detineerden kampen na detentie met problemen op één of meerdere leefgebieden, zoals huisvesting, financiële situatie en relaties (Dirkzwager, Nieuwbeerta & Fiselier, 2009). In recente jaren wordt tijdens en na afloop van detentie door penitentiaire instellingen en gemeenten intensiever samengewerkt om de levensomstandigheden van (ex-)ge-detineerden te verbeteren (Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), 2009). Daartoe behoort onder andere dat men aandacht besteedt aan het werk en inko-

men van deze hoog-risicogroep. Uit een recent rapport over de Monitor Nazorg blijkt dat de hulpverlening kan zorgen voor een verbetering van omstandigheden, maar tegelijkertijd ontoereikend is voor de complexiteit van de problematiek. Zo is 74 procent van de ex-gedetineerden zes maanden na detentie voorzien van een inkomen (versus 66% bij ontslag uit detentie), maar gaat het bij de meerderheid om een uitkering en verkrijgt slechts 22 procent inkomen uit werk (Beerthuizen, Beijersbergen, Noordhuizen & Weijters, 2016, p. 30). De economische activiteit onder ex-gedetineerden lijkt dus laag te zijn en die bevinding wordt ondersteund door veel (inter-)nationale studies (Bushway, 2006; Dirkzwager e.a., 2009; Petersilia, 2003; Van der Geest, 2011; Visser, Debus-Sherrill & Yahner, 2011).

Desondanks lijkt nog enige voorzichtigheid geboden voordat geconcludeerd kan worden dat het overgrote deel van de ex-gedetineerden inactief is. Een belangrijke reden hiervoor is dat veel eerder onderzoek zich – mede door de uitdagingen die surveyonderzoek met zich meebrengt – enkel baseert op registratiedata afkomstig van gemeenten of andere overheidsinstanties. Een voordeel van dergelijke bronnen is dat betrouwbare informatie reeds beschikbaar is over grote groepen personen. Een mogelijk nadeel van het gebruik van registratiedata is echter dat het de daadwerkelijke economische activiteit onderschat. Bepaalde activiteiten, zoals ‘zwart’ of ‘grijs’ werk, vinden immers (deels) plaats in de informele economie.² Ze blijven uit het zicht van de overheid, waardoor ze niet geregistreerd worden en er geen belasting over kan worden geheven. Dergelijke informele werkzaamheden kunnen echter wel aan de hand van vragenlijsten en interviews onderzocht worden. Aansluitend bij eerder onderzoek beschouwen wij als informeel werk enkel werkzaamheden die legaal zijn maar illegaal worden doordat ze niet geregistreerd worden: ‘any paid activities that are lawful as regards their nature but not declared to the public authorities, taking into account the differences in the regulatory system of Member States’ (Europese Commissie, 2007, p. 2). Illegale activiteiten vallen daarmee buiten de definitie van informeel werk.

Vooraf economen verrichten op macroniveau, en minder op microniveau, onderzoek naar thema’s op dit gebied (o.a. Europese Commissie, 2014; Feld & Schneider, 2010; Freeman, 1999; Guttman, 1977; Kazemier, 2013; Renooy, 1990; Schneider, 2012; Slot, 2010). Binnen de sociologie en criminologie is ook gekeken naar informeel werk en belastingfraude, maar de studies zijn schaars, gedateerd en dikwijls gericht op specifieke groepen, zoals illegale migranten en uitkeringsgerechtigden (Godschalk, 1990; Groot, 1990; Meeteren, 2013; Williams & Windebank, 1998).

Ook in studies over ex-gedetineerden zou aandacht moeten worden

besteed aan de informele kant van de arbeidsmarkt. De motieven om werkzaam te zijn binnen de informele economie lijken namelijk juist aanwezig te zijn bij ex-gedetineerden (en andere hoog-risicogroepen). Zo kan stigmatisering door werkgevers evenals wettelijke uitsluiting ervoor zorgen dat individuen met een strafblad niet in aanmerking komen voor een verscheidenheid aan formele banen (Boone, 2011; Pager, 2003).

Verder sluit een bredere kijk op arbeidsparticipatie wellicht ook beter aan bij de definitie van werk die gehanteerd wordt door ex-gedetineerden. Zo beschrijft Fletcher (2008) dat veel gedetineerden zo lang in zwarte banen werkzaam zijn geweest dat ze deze werkzaamheden niet als informeel zien. Bovendien zijn formeel en informeel werk geen exclusieve activiteiten en lijkt juist vaak sprake te zijn van 'doubling up': men wisselt tussen of combineert verschillende typen inkomsten (Freeman, 1999). Dit impliceert dat de definitie van 'wit' werk die gehanteerd wordt in onderzoek en beleid mogelijk afwijkt van de daadwerkelijke aard van het werk onder hoog-risicogroepen.

In de huidige studie wordt de arbeidsparticipatie van 738 mannelijke ex-gedetineerden gedurende het eerste half jaar na vrijlating gedetailleerder bestudeerd dan in eerder onderzoek, doordat niet enkel naar wit werk maar ook naar zwart werk wordt gekeken. Ook is er aandacht voor de mate waarin zwart werk gecombineerd wordt met andere activiteiten en inkomstenbronnen (o.a., wit werk, uitkering(en)). De volgende onderzoeksvragen staan centraal:

- 1 *Wat is de prevalentie van wit werk in het eerste half jaar na vrijlating?*
- 2 *Wat is de prevalentie van zwart werk in het eerste half jaar na vrijlating?*
- 3 *In hoeverre wordt zwart werk gecombineerd met andere activiteiten in het eerste half jaar na vrijlating?*

Zowel interviewdata als registratiedata worden gebruikt om deze vragen te beantwoorden. De interviewdata zijn afkomstig van het Prison Project, een longitudinaal Nederlands onderzoeksproject over de effecten van detentie op mannelijke gedetineerden en hun families. Respondenten zijn tijdens en zes maanden na detentie geïnterviewd over een grote verscheidenheid aan onderwerpen, waaronder hun arbeidsparticipatie. Deze interviewdata bevatten enkele vragen over ervaringen met zwart werk. Ook kan aan de hand van deze data de gerapporteerde arbeidsparticipatie worden weergegeven voor elk van de eerste zes maanden na vrijlating. Voor dezelfde groep ex-gedetineerden kan met data afkomstig van het Centraal Bureau

voor de Statistiek (CBS) ook de geregistreerde, oftewel de formele of witte arbeidsparticipatie worden vastgesteld.

Deze studie kan zodoende ten eerste de maandelijksse participatie na vrijlating *volledig* in beeld brengen door niet enkel registratiedata te gebruiken. Waar de registratiedata slechts de participatie op de formele arbeidsmarkt weer kunnen geven (de dominante definitie van werk), kunnen de interviewdata zowel formeel als informeel werk meten. In de interviews is namelijk aan respondenten gevraagd of ze werkten in een bepaalde maand en onder 'werk' konden zij ook zwart werk verstaan.

Ten tweede maken deze twee databronnen, in combinatie met de algemene vragen over zwart werk, het mogelijk om zicht te krijgen op de *prevalentie* van formeel en informeel werk na vrijlating. Doordat interviewdata een bredere definitie van werk kunnen meten dan registratiedata, is de verwachting dat daarmee een hogere participatie wordt vastgesteld. Dit verschil kan te herleiden zijn naar zwart werk dat wel gerapporteerd wordt door de ex-gedetineerde maar niet geregistreerd wordt. Voorzichtigheid is echter geboden bij die interpretatie, omdat een dergelijk verschil minstens twee andere oorzaken kan hebben. Een mogelijk nadeel van interviewdata is namelijk dat respondenten onjuiste informatie kunnen aanleveren. Hieruit volgt dat men ten eerste sociaal-wenselijk kan antwoorden en liegt over het hebben van een baan, en ten tweede (bewust of onbewust) illegale activiteiten als 'werk' kan rapporteren. Aan de hand van aanvullende data uit het Prison Project kan inzicht worden verkregen in de mate waarin deze alternatieve verklaringen gelden: is de gerapporteerde participatie hoger dan de geregistreerde participatie omdat men zwart werkt, liegt over het hebben van een baan of ten onrechte illegale inkomsten rapporteert als zwart werk?

Ten derde wordt inzicht verkregen in het relatieve belang van zwart werk doordat we onderzoeken of, en zo ja, met welke activiteiten ex-gedetineerden zwart werk combineren. Wordt zwart werk bijvoorbeeld uitgeoefend naast legale arbeid of naast een uitkering; en vormt het een kleine bijverdienste of een belangrijke inkomstenbron?

Kortom, deze beschrijvende studie kan als eerste inzicht bieden in de mate waarin ex-gedetineerden actief zijn buiten de formele arbeidsmarkt. We zullen slechts een deel van de werkelijke prevalentie van zwart werk kunnen blootleggen, omdat zwart werk illegaal gedrag betreft dat men liever verborgen houdt. Hoewel criminologen lieten zien dat gerapporteerde data over crimineel gedrag in veel gevallen valide en betrouwbaar zijn (Thornberry & Kroon, 2000) en we meerdere methodes toepassen om zwart werk te meten, is desalniettemin de verwachting dat deze studie de

werkelijke prevalentie, en wellicht ook het relatieve belang, van zwart werk zal onderschatten.

Overheden trachten zwart werk tegen te gaan, maar mede doordat er weinig over bekend is, blijkt dit werk moeilijk op te sporen (Slot, 2010). Bestudering van het fenomeen informele arbeid levert algemene inzichten op over de werking van de formele economie en kan een bijdrage leveren aan actuele discussies over de aanpak van zwart werk (Europese Commissie, 2015). Het kan daarnaast ook helpen richting te geven aan de ontwikkeling van re-integratiebeleid voor hoog-risicogroepen. Het huidige re-integratiebeleid wordt vooralsnog gebaseerd op cijfers over wit werk, en daarmee bestaat het risico dat enerzijds de daadwerkelijke participatie van ex-gedetineerden wordt onderschat en anderzijds hulp en begeleiding niet optimaal worden ingezet. Beleidsmakers en wetenschappers beschouwen werk als een belangrijke voorwaarde voor een succesvolle re-integratie na vrijlating, door onder andere het legale inkomen, sociale contacten en dagbesteding dat het werk verschaft (Agnew, 1992; Berg & Huebner, 2011). Hoewel zwart werk illegaal is en zwartwerkers geen echte bijdrage leveren aan de economie, zou ook dit type werk positieve effecten kunnen hebben, en onder andere bij kunnen dragen aan het verminderen van recidive. Een completer inzicht in het soort werk dat ex-gedetineerden verrichten is nodig om vervolgens dergelijke vragen te kunnen onderzoeken en een geïnformeerde discussie te kunnen voeren over de betekenis en benodigde aanpak van zwart werk.

2 Actief op de informele arbeidsmarkt

Zwart werk is geen zeldzaam verschijnsel. Onderzoek van Kazemier (2013) laat zien dat een substantieel percentage (5-10%) van de algemene Nederlandse bevolking een deel van zijn inkomen niet opgeeft aan de belasting. Een hoog percentage geeft bovendien aan zwart te zullen werken wanneer die kans zich aanbiedt (~30%). Uit dit onderzoek volgt daarnaast dat zwart werken voor sommigen noodzaak lijkt ('geld nodig', 'moeite met vinden van regulier werk') terwijl het voor anderen wellicht een bewuste keuze is ('betaalt beter', 'minder regels'). Hieronder wordt besproken hoe deze en andere motieven ook een rol kunnen spelen bij de beslissing van ex-gedetineerden om zwart te gaan werken. Deze beschrijvende studie heeft niet als doel om motieven te toetsen. De onderstaande uiteenzetting dient daarmee enkel als theoretische achtergrond en context voor zwart werk als fenomeen.

Allereerst is het mogelijk dat ex-gedetineerden werkzaam *zullen* zijn in de informele economie, omdat zij in de zoektocht naar formeel werk worden belemmerd door een negatief sociaal stigma (Becker, 1963). Onderzoek laat zien dat dergelijk 'labelen' veelvuldig voorkomt; personen met een veroordeling worden minder snel aangenomen dan mensen zonder veroordeling (Holzer, Raphael & Stoll, 2006; Pager, Western & Sugie, 2009). Daarnaast is bij een toenemend aantal beroepen een Verklaring Omtrent Gedrag nodig (Boone, Hokwerda & Jonge, 2011). Wanneer de gepleegde delicten in relatie staan met de nieuwe werkzaamheden wordt deze verklaring niet uitgereikt en kan die persoon niet in dienst worden genomen. Een veroordeling kan er dus voor zorgen dat het moeilijker wordt om een baan in de reguliere arbeidsmarkt te vinden. Eerdere studies laten verder zien dat relatief veel ex-gedetineerden erin slagen werk te vinden via alternatieve zoekmethoden zoals vrienden of familie (Fletcher, 2008; Visher, Debus-Sherrill & Yahner, 2008). Stereotypering lijkt dan minder een rol te spelen, maar deze methodes leiden vaker naar informele werkgelegenheid (Wilson, 1987, p. 287).

Een tweede reden waarom ex-gedetineerden wellicht buiten de formele economie actief *zullen* zijn, kan gevonden worden in de ongelijke verdeling van menselijk kapitaal binnen die groep. Gedetineerden hebben een laag gemiddeld opleidingsniveau en beperkte werkervaring (Bushway, 2006). Werkgevers prefereren echter sollicitanten met veel menselijk kapitaal (Becker, 1964). Dit kan ervoor zorgen dat, voornamelijk in tijden van laagconjunctuur, ex-gedetineerden (en andere kansarme arbeiders) hun toevlucht zullen zoeken in de informele economie. Uit onderzoek blijkt daarnaast dat het aanwezige menselijk kapitaal binnen de gedetineerdenpopulatie dikwijls betrekking heeft op bepaalde beroepsgroepen waarin veel vraag is naar zwart werk. Zo geeft Groot (1990) aan dat er veel vraag is naar (ongeschoold) zwart werk in de bouwsector en in de dienstensector, en hebben relatief veel gedetineerden reeds ervaring in de bouw- en reparatiesector of komen er na vrijlating terecht (Fletcher, 2008; Schnepel, 2014; Visher e.a., 2011).

Ten derde kan worden verwacht dat ex-gedetineerden actief *willen* zijn in de informele economie, omdat ze daar wellicht meer kunnen verdienen dan in de formele sector. Uit een kostenbatenanalyse, zoals uiteengezet in de rationele-keuzetheorie (Becker, 1968), volgt dat men het werk uitoefent waarvan de verwachte opbrengsten het hoogst zijn (Freeman, 1999). De geregistreerde werkloosheid is hoog onder ex-gedetineerden en de banen die zij bemachtigen zijn vaak van relatief korte duur en laagbetaald (Apel & Sweeten, 2010; Western, 2002). Het betreden van de informele economie

kan daarom een weloverwogen keuze zijn wanneer dergelijke activiteiten meer inkomen opleveren (Fagan & Freeman, 1999; Maloney, 2004). Informele activiteiten kunnen bovendien als aanvulling worden gebruikt op het formele inkomen (Fagan & Freeman, 1999; Freeman, 1999; Kazemier, 2013). Daarnaast is bij informeel werk doorgaans sprake van snelle contante uitbetaling (Fletcher, 2008); ook het uit het zicht blijven van instanties (schuldeisers, alimentatie) en het niet hoeven afdragen van inkomstenbelasting, kunnen informeel werk vanuit economisch opzicht motiveren.

Als laatste mogelijke motief waarom ex-gedetineerden informeel *willen* werken, noemen we de grotere autonomie en vrijheid die gepaard gaan met dit type werk. De bevinding dat ‘minder regels’ een veelgenoemde reden zijn voor zwart werk in het Nederlandse onderzoek onder de algemene bevolking sluit hierbij aan (Kazemier, 2013). Informeel werk wordt vaak gekenmerkt door de afwezigheid van een sterke autoriteit, zoals een directe leidinggevende, en bestaat uit meer afwisseling, zoals tijdelijke projecten in de bouwsector (Fletcher, 2008; Williams, Nadin & Rogers, 2012). De voorkeur van ex-gedetineerden voor dit type werk kan wellicht begrepen worden door hun lidmaatschap van een deviante subcultuur. Binnen een dergelijke subcultuur heersen andere normen en waarden (Wilson, 1987). Zo kunnen bepaalde conventionele gedragingen – zoals werken in loondienst of het afdragen van belasting – worden afgewezen terwijl informeel werk als positief wordt beoordeeld (Maloney, 2004). Ex-gedetineerden hebben een relatief klein en homogeen sociaal netwerk (Petersilia, 2003) en netwerkliden staan wellicht niet enkel positiever tegenover zwart werk maar kunnen ook de mogelijkheden daartoe aanbieden. Dit sluit aan bij eerder onderzoek dat laat zien dat veel banen worden gevonden middels sociale netwerken (Granovetter, 1995).

3 Eerder (inter-)nationaal onderzoek naar zwart werk na vrijlating

Een kernbevinding uit (inter-)nationale studies naar gedetineerden is dat de arbeidsparticipatie reeds voorafgaand aan detentie laag is en verder daalt na vrijlating. Slechts in enkele studies wordt onderscheid gemaakt tussen formeel werk en informeel werk. Dit komt enerzijds doordat veel studies in dit onderzoeksveld gebaseerd zijn op registratiedata en daarmee enkel de formele arbeidsparticipatie kunnen weergeven. Anderzijds wordt in surveyonderzoek dikwijls slechts participatie (werkend/werkloos) gemeten en niet type werk. We besteden hier achtereenvolgens aandacht

aan de enkele studies waarin direct (aan de hand van zelfrapportage) of indirect (middels een vergelijking van databronnen) onderzoek is gedaan naar informeel werk onder ex-gedetineerden.

Dirkzwager en collega's (2009) beschrijven in een overzichtsstudie vier Nederlandse studies waarin aandacht is voor het gerapporteerde werk en inkomen (voor en) na vrijlating (Janssen, 1999; Jongman & Steenhuis, 1975; Moerings, 1978; Sprenger, 1995). Deze studies concludeerden alle dat ongeveer de helft van de gedetineerden werkzaam was voor detentie en dat dit percentage aanzienlijk lager was na vrijlating. Janssen (1999) onderzocht een groep kortgestrafte gedetineerden ($N = 50$) en vond, naast een lagere arbeidsparticipatie na vrijlating, ook dat het merendeel van de werkende ex-gedetineerden aan de slag ging buiten de reguliere arbeidsmarkt. Voor detentie had 50 procent werk en verrichte slechts de helft van hen deze arbeid wit (p. 127). Degenen die zwart werkten waren meestal werkzaam als zelfstandige. Zes maanden na detentie was 36 procent ($N = 18$) erin geslaagd een baan te vinden. Zeven van hen hadden een voltijd witte baan en de overige 11 personen werkten (deels) zwart. De studie van Janssen is, voor zover wij weten, de enige studie die de rol van zwart werk empirisch belicht. Onduidelijk is in hoeverre de cijfers uit deze kleinschalige studie een onder- of overschatting weergeven van de daadwerkelijke participatie in zwart werk onder Nederlandse ex-gedetineerden. In verschillende Nederlandse studies binnen dit onderzoeksveld is echter gespeculeerd over de mogelijk grote rol van informele arbeid (voor en) na vrijlating (Prang, Van Wingerden & Timmer, 2010; Ramakers, Van Wilsem & Apel, 2012; Van der Geest, 2011; Verbruggen, Blokland & Van der Geest, 2011).

Internationaal gezien is vooral in de Verenigde Staten onderzoek gedaan naar de arbeidsparticipatie van ex-gedetineerden. We bespreken hier de twee longitudinale surveyonderzoeken waarin aandacht is besteed aan informeel werk. Visser en collega's (2011) onderzochten in de 'Returning Home Study' de levensomstandigheden van 740 gedetineerde mannen en maakten onderscheid tussen inkomsten uit formeel en informeel werk na vrijlating. In een interview twee maanden na detentie rapporteerden velen inkomsten uit formeel werk (30%) en bijna evenveel personen inkomsten uit informeel werk (28%). Acht maanden na detentie rapporteerde 41 procent inkomsten uit formeel werk en maar liefst 47 procent inkomsten uit informeel werk. Hieruit volgt dat informeel werk voor Amerikaanse ex-gedetineerden een belangrijke inkomstenbron is. Verder werden in de tweede en achtste maand na vrijlating ook familie en vrienden (66% en 48%), overheidsprogramma's (22% en 19%) en illegale activiteiten

(2% en 6%) genoemd als inkomstenbronnen. Apel en Sweeten (2010) lieten met data van 'The National Longitudinal Study of Youth' zien dat veel jonge ex-gedetineerden illegale inkomsten rapporteerden. Zij maakten geen onderscheid tussen illegaal inkomen vergaard uit informeel of illegaal werk. Hierdoor bleef onduidelijk hoeveel van dit illegale inkomen vergaard was met informeel werk (versus criminele activiteiten). De auteurs concludeerden desondanks dat veel hoog-risicjongeren waarschijnlijk werkzaam zijn buiten de formele economie.³

De genoemde studies leveren, onder de aanname dat respondenten eerlijk antwoord hebben gegeven in de interviews, direct bewijs voor de verwachting dat ex-gedetineerden participeren in de informele economie. Twee Amerikaanse studies trokken eenzelfde conclusie op basis van een vergelijking die zij maakten tussen de geregistreerde en gerapporteerde participatiecijfers van twee hoog-risicogroepen. Kornfeld en Bloom (1999) vergeleken de twee typen data om te kunnen bepalen of het gebruik van (goedkope) registratiedata een verantwoord alternatief was, ten opzichte van (dure) interviewdata, voor het vaststellen van effecten van werkprogramma's op werkkansen en loon. Binnen dezelfde populatie lieten rapportagebronnen stevast een hoger inkomen zien voor zowel mannen, vrouwen als jongeren. Verder stelden de onderzoekers het grootste verschil vast voor jonge mannen met een veroordeling. Ze concludeerden vervolgens dat het gebruik van registratiedata de participatie en het inkomen van met name jonge veroordeelde mannen onderschat. Kling (1999, 2004) onderzocht het effect van detentieduur op werkkansen en inkomen en stelde eveneens vast dat de gerapporteerde participatie (reeds voorafgaand aan detentie) veel hoger was dan de geregistreerde participatie (65% versus ~33%).

Deze twee vergelijkende studies leveren slechts indirect bewijs voor de rol van informeel werk na vrijlating. De hogere participatiecijfers in interviewdata kunnen immers, naast zwart werk, meerdere oorzaken hebben, zoals sociaal-wenselijk gedrag (liegen over het hebben van een baan) en het rapporteren van illegale werkzaamheden als werk. In beide studies wordt getracht na te gaan in hoeverre zwart werk een geldige verklaring lijkt voor de gevonden verschillen. Zoals gezegd stelden Kornfeld en Bloom (1999) vast dat rapportagebronnen ook bij andere groepen (mannen, vrouwen, jongeren) telkens een hogere participatie en inkomen lieten zien dan registratiebronnen. Zij stellen dat dit impliceert dat de gerapporteerde participatie van ex-gedetineerden wellicht niet sterk beïnvloed wordt door 'false reporting'. Kling (2004) vindt die hogere gerapporteerde participatie ook bij een steekproef van de algemene bevolking wanneer deze ge-

wogen is om de gedetineerdenpopulatie te reflecteren (geslacht, etniciteit, opleiding en leeftijdsverdeling) (p. 16). Hij vindt daarnaast dat 25 procent van de werkende personen uit de gewogen steekproef rapporteert dat hun werkgever geen premie in vermindering brengt op hun loon en levert zo directer bewijs voor de verwachting dat de hogere gerapporteerde (dan geregistreerde) participatie te herleiden is naar zwart werk.

4 Bijdrage huidige studie

Uit het overzicht blijkt dat een creatieve benadering vereist is bij het meten van zwart werk. Zwart werk wordt in deze studie daarom op meerdere manieren onderzocht. Ten eerste verkrijgen we net als Kornfeld en Bloom (1999) en Kling (2004, 2006) inzicht in de prevalentie van zwart werk door de geregistreerde en de gerapporteerde participatie te vergelijken binnen dezelfde groep ex-gedetineerden. We noemen dit de *indirecte* meetmethode van zwart werk. De geregistreerde data meten enkel formele arbeid, en de gerapporteerde data meten zowel formele als informele arbeid, omdat respondenten is gevraagd of ze werkten en men daar wit en zwart werk onder kan verstaan. Doordat wij de indirecte meetmethode gebruiken om zwart werk te meten (in plaats van enkel direct te vragen of men zwart werkte in een bepaalde maand), wordt bewuste onderrapportage van zwart werk beperkt en niet beïnvloed door de bevinding uit eerder onderzoek dat ex-gedetineerden zelf moeilijk onderscheid kunnen maken tussen wit en zwart werk (Fletcher, 2008). Door de participatie uit beide bronnen te vergelijken, kan vervolgens worden nagegaan in hoeverre verschillen tussen geregistreerde en gerapporteerde participatiecijfers te herleiden zijn naar personen die in het interview naar aanleiding van *directe* vragen zwart werk rapporteerden. Vragen waarmee de andere mogelijke verklaringen kunnen worden geoperationaliseerd (oneerlijk antwoorden, inkomsten uit illegale activiteiten), worden dan ook bestudeerd. Ten tweede meten we evenals Janssen (1999) en Visser e.a. (2011) zwart werk op de *directe* wijze, namelijk door de antwoorden van ex-gedetineerden op interviewvragen over zwart werk te bestuderen. Verder bestuderen we ook het relatieve belang van zwart werk door na te gaan met welke activiteiten zwart werk gecombineerd wordt en hoeveel inkomsten men ermee heeft vergaard.

5 Data en methode

5.1 Twee databronnen

In deze studie wordt gebruik gemaakt van twee datasets: interviewdata van het Prison Project en registratiedata afkomstig van CBS. Het Prison Project is een longitudinale dataverzameling onder mannen die tussen oktober 2010 en maart 2011 in voorlopige hechtenis kwamen en voldeden aan de selectiecriteria voor deze dataverzameling (in Nederland geboren, legaal verblijf in Nederland, tussen 18 en 65 jaar oud, geen sprake van zware psychische problematiek). Er namen 1.904 mannen deel aan het eerste interview (I1).⁴ Zij zijn tijdens en na vrijlating meerdere malen benaderd voor vervolgmetingen.

De analyses in de onderhavige studie hebben betrekking op een deel van de ex-gedetineerden die zowel in detentie (I1) als een half jaar na de datum van uitstroom zijn geïnterviewd (I2). De hectiek na vrijlating maakte het moeilijk om ex-gedetineerden op te sporen. Ook was nog niet iedereen een half jaar uit detentie ten tijde van het einde van de dataverzameling. Uiteindelijk konden 1.407 respondenten benaderd worden en namen 946 respondenten deel aan het tweede interview. In beide interviews zijn vragen gesteld over diverse levensdomeinen, zoals crimineel gedrag, werk- en woonsituatie, gezondheid en het sociale netwerk (Dirkzwager & Nieuwbeerta, 2014). De I1- en I2-respondenten waren vergelijkbaar op vele achtergrondkenmerken gemeten tijdens I1 (burgerlijke staat, ouderschap, opleidingsniveau, criminele geschiedenis). I2-respondenten hebben echter minder vaak een geweldsdelict gepleegd en hebben minder vaak een partner. Ook is sprake van ondervertegenwoordiging van de tweede generatie allochtonen.

Het Stelsel van Sociaal Statistische Bestanden (SSB) van het CBS bevat voor de periode 1990-2014 demografische en sociaaleconomische gegevens over alle personen die ingeschreven stonden bij een Nederlandse gemeente. Data zijn afkomstig van meerdere instanties, zoals het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen, de Belastingdienst en de Gemeentelijke Basisadministratie, en worden onderling gekoppeld in het SSB. Dit resulteert in maandelijks gegevens over onder andere geregistreerde banen, inkomsten en uitkeringen.

Ten behoeve van de huidige studie zijn registratiedata uit het SSB opgezocht voor deelnemers van het Prison Project en gekoppeld aan de interviewdata. De analyses zijn gebaseerd op de 738 respondenten over wie in beide datasets voor alle zes de maanden informatie beschikbaar was over de werksituatie.⁵

5.2 Geregistreerd en gerapporteerd werk na detentie

De registratiedata van CBS maken het mogelijk om dichotome variabelen te construeren die aangeven of iemand wel of niet werknemer was in de betreffende maand. De originele variabele 'sociaaleconomische categorie (SECM)' bestaat uit de volgende categorieën: 'werknemer', 'directeur', 'zelfstandige', 'overig actief', 'werkloosheidsuitkering', 'bijstandsuitkering', 'uitkering sociale voorzieningen overig', 'uitkering ziekte/arbeidsongeschiktheid', 'pensioenuitkering', 'schoolgaan met inkomen', 'schoolgaand geen inkomen', 'overig geen inkomen'. De hoogste bron van inkomsten is bepalend. Personen die de categorieën 'werknemer' of 'overig actief' kregen toegerekend, worden beschouwd als werknemers en afgezet tegen de andere categorieën. Zelfstandigen kunnen niet bestudeerd worden als werkenden in deze studie omdat er in de registratiedata geen precieze informatie beschikbaar is op maandniveau (het totaal verkregen jaarinkomen als directeur of zelfstandige wordt door het CBS gelijk verdeeld over twaalf maanden).

In het Prison Project is een kalendermethode gebruikt om eveneens op maandniveau vast te stellen of iemand werkzaam was. De respondenten konden kiezen tussen de volgende categorieën: 'Ik had een eigen bedrijf/ was zelfstandig ondernemer', 'Ik was in loondienst', 'Ik werkte zwart', 'Ik was werkloos', 'Ik was arbeidsongeschikt of invalide', 'Ik volgde onderwijs/ om- of bijscholing', 'Ik zorgde voor het huishouden en gezin', 'Ik was gepensioneerd/in een VUT-regeling' of 'Weet niet/ onbekend'. In de analyses is deze variabele voor alle zes maanden gedichotomiseerd en worden respondenten die opgaven in loondienst te werken of zwart te werken als werknemer beschouwd en afgezet tegen de overige respondenten.^{6,7}

Ten eerste zullen de geregistreerde en gerapporteerde participatie op maandniveau worden vergeleken. Specifieke aandacht zal uitgaan naar personen die wel rapporteerden te werken maar niet geregistreerd staan als werkende. Zwart werk is een mogelijke verklaring voor de situatie waarin iemand rapporteert te werken, maar niet geregistreerd staat als werkende. Deze personen zullen dan ook worden aangeduid als mogelijke zwartwerkers.

Ten tweede zullen de interviewdata van het Prison Project gebruikt worden om op een directe manier de prevalentie en rol van zwart werk te onderzoeken. Tijdens het I2-interview zijn enkele algemene vragen gesteld over zwart werk, waarmee gemeten kan worden of respondenten recente ervaringen hebben met dit type werk. Er is gevraagd uit welke bronnen men inkomsten verkreeg op dat moment (zesde maand na detentie) (zwart werk, legale arbeid, illegale activiteiten, uitkering, familie en vrien-

den, spaargeld en vermogen, overig, geen) en hoe hoog die inkomsten gemiddeld waren.⁸ Hiermee sluiten we aan bij eerder onderzoek dat impliceert dat het stellen van algemene vragen (versus gedetailleerde vragen) de betrouwbaarheid van antwoorden ten goede komt wanneer vragen betrekking hebben op gedrag dat respondenten wellicht liever verborgen houden, zoals zwart werk (Groot, 1990).

De informatie over inkomstenbronnen wordt ook gebruikt om te onderzoeken of degenen die in de eerdergenoemde vergelijkende analyse geïdentificeerd zijn als mogelijke zwartwerkers, ook significant vaker zwart werk rapporteerden in de zesde maand na detentie. Verder worden ook twee alternatieve verklaringen voor dit verschil bekeken, namelijk of de groep mogelijke zwartwerkers relatief vaker illegale activiteiten rapporteerde of vaker leugenachtig of sociaal-wenselijk gedrag vertoonde. Waar de informatie over illegale activiteiten ook gebaseerd wordt op de vraag over inkomstenbronnen, is de laatste variabele afkomstig uit het I1-interview. Aan interviewers werd toen na afloop gevraagd het interview op een aantal punten te beoordelen. Een vraag was in hoeverre de respondent eerlijk antwoord had gegeven (1 'zeer oneens' – 5 'zeer eens'). Het betreft hier dus het subjectieve oordeel van een interviewer. Wanneer de interviewer koos voor neutraal of (zeer) oneens coderen wij de geïnterviewde als iemand die mogelijk niet eerlijk geantwoord heeft.

6 Resultaten

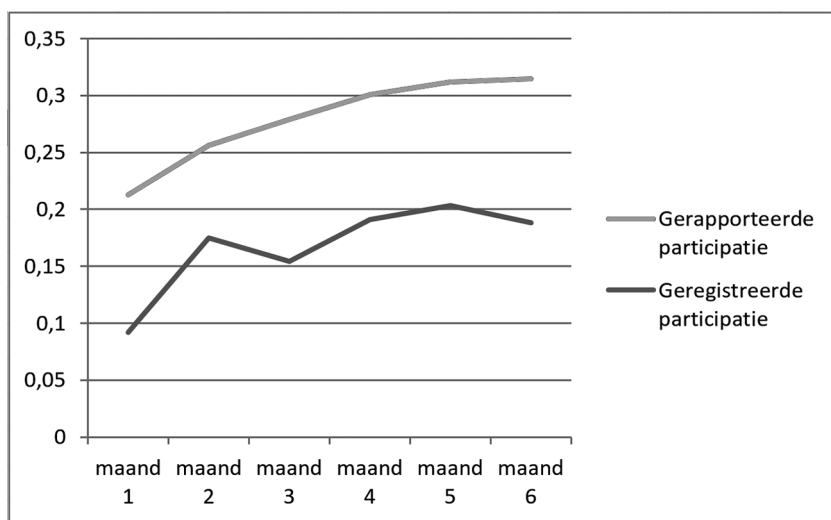
6.1 Geregistreerde en gerapporteerde prevalentie van (zwart) werk na detentie

In figuur 1 wordt de geregistreerde en gerapporteerde participatie op maandniveau vergeleken voor de eerste zes maanden na vrijlating. Ten eerste kan op basis van de registratiedata vastgesteld worden dat gedurende het eerste half jaar na vrijlating maandelijks tussen 9 en 20 procent van de ex-gedetineerden werkzaam was in een witte baan. Het percentage werkenden lijkt gestaag toe te nemen gedurende de onderzoeksperiode. In de zesde maand zien we een niet-significante afname (van 20% naar 19%).

Ten tweede geeft figuur 1 inzicht in de gerapporteerde participatie van ex-gedetineerden. Gedurende de follow-up rapporteert tussen de 20 en 31 procent van de ex-gedetineerden over werk te beschikken. In overeenstemming met de geregistreerde cijfers zien we dat het percentage werkenden iedere maand toeneemt.

De figuur maakt ook duidelijk dat conclusies over de mate van partici-

patie zullen verschillen naar gelang de bron. De gerapporteerde participatie is in elk van de zes maanden significant hoger dan de geregistreerde participatie ($p < 0.001$). Het verschil varieert van minimaal 8 procent in de tweede maand tot maximaal 13 procent in de zesde maand na vrijlating en bedraagt gemiddeld 11 procent. Zwart werk dat wel gemeten wordt in interviewdata, maar niet geregistreerd wordt, is een mogelijke verklaring voor de gevonden verschillen in participatie. Om de geldigheid van deze verklaring te onderzoeken wordt in tabel 1 eerst inzicht verschaft in de betrouwbaarheid van beide databronnen. Daarna wordt aan de hand van aanvullende data in tabel 2 specifiek gekeken naar de groep mogelijke zwartwerkers.

Figuur 1 Percentage ex-gedetineerden met werk op basis van interviewdata en geregistreeerde data (N = 738)

Tabel 1 geeft inzicht in de betrouwbaarheid van beide databronnen door zowel de verschillen als de overeenkomsten te presenteren. Een lage mate van overlap tussen de databronnen zou namelijk kunnen betekenen dat één of beide bronnen niet betrouwbaar zijn. Dit komt voort uit de verwachting dat wanneer beide bronnen betrouwbaar zijn, personen die in een bepaalde maand geregistreerd staan als werkende ook zelf over die maand gerapporteerd zullen hebben te werken.

De resultaten uit tabel 1 ondersteunen deze verwachting grotendeels; voor elke maand na vrijlating geldt dat voor circa 81 procent van de respondenten sprake is van overlap tussen de databronnen. Zij komen dus in

beide databronnen als werkend of niet-werkend naar voren. De overgrote meerderheid van deze mannen is in beide bronnen aangeduid als niet-werkend. Over degenen die in beide datasets als werkend gecategoriseerd staan (~13% per maand) dient opgemerkt te worden, dat zij naast hun formele baan mogelijk ook nog zwart inkomsten verkregen.

Circa 19 procent van de ex-gedetineerden wordt verschillend ingedeeld door de twee bronnen. Het merendeel van de respondenten waarover geen overeenkomst bestaat (gemiddeld 15 van de 19%), rapporteert over werk te beschikken, maar is niet als zodanig geregistreerd. Aangezien voor dit verschil goede verklaringen, zoals zwart werk of een formele baan met weinig inkomsten, mogelijk zijn, lijken de verschillen tussen de databronnen slechts met beperkte zekerheid te kunnen worden toegeschreven aan fouten in één of beide databronnen. Maandelijks wordt gemiddeld slechts 4 procent van de respondenten geregistreerd als werkend terwijl zij niet rapporteerden te werken.

Tabel 1 Overeenkomsten en verschillen in participatie na vrijlating op basis van registratiedata en interviewdata (N = 738)

		1 ^e mnd (%)	2 ^e mnd (%)	3 ^e mnd (%)	4 ^e mnd (%)	5 ^e mnd (%)	6 ^e mnd (%)
Overeenkomst	Werkend	5,4	13,0	11,4	15,4	16,5	15,3
	Niet-werkend	74,9	69,9	68,0	66,3	65,0	65,0
	<i>Subtotaal</i>	<i>80,4</i>	<i>82,9</i>	<i>79,4</i>	<i>81,7</i>	<i>81,6</i>	<i>80,4</i>
Verschil	Geen geregistreerd werk & wel gerapporteerd werk (mogelijke zwartwerkers)	15,8	12,6	16,5	14,6	14,6	16,1
	Wel geregistreerd werk & geen gerapporteerd werk	3,8	4,5	4,1	3,7	3,8	3,5
	<i>Subtotaal</i>	<i>19,6</i>	<i>17,1</i>	<i>20,6</i>	<i>18,3</i>	<i>18,4</i>	<i>19,6</i>
Totaal		100	100	100	100	100	100

In tabel 2 en 3 onderzoeken we of de mannen die op basis van de bronvergelijking geïdentificeerd zijn als mogelijke zwartwerkers, daadwerkelijk tijdens het interview hebben aangegeven zwart te werken. Dit blijkt voor een deel van hen het geval te zijn; de kansverhouding op zwart werk is 3,6 maal groter voor de groep mogelijke zwartwerkers. Degenen die niet geregistreerd staan als werkenden maar wel werk gerapporteerd hebben, rapporteerden dus relatief vaker inkomsten uit zwart werk na detentie dan degenen die niet geïdentificeerd zijn als mogelijke zwartwerkers (27% versus 9%). Tabel 2 geeft specifiek weer dat zowel de vergelijkende

analyse (indirecte methode) als de directe vragen over zwart werk in ieder geval deels dezelfde personen aanwijzen als zwartwerkers.

We vinden geen ondersteuning voor de alternatieve verklaringen. De groep mogelijke zwartwerkers rapporteert net zo vaak illegale inkomsten als de overige respondenten. Verder vinden we dat de interviewers over de groep mogelijke zwartwerkers minder vaak oordeelden dat zij de vragen wellicht oneerlijk beantwoordden dan de overige respondenten.⁹ De hogere gerapporteerde (dan geregistreerde) participatie lijkt daarmee niet te kunnen worden verklaard door het liegen over het hebben van een baan of door het ten onrechte rapporteren van illegale inkomsten als zwart werk. In plaats daarvan ondersteunen de cijfers in tabel 3 de verwachting dat de hogere gerapporteerde participatie te herleiden is naar zwartwerkers.

Tabel 2 Kruistabel Geen geregistreerd werk & wel gerapporteerd werk met Inkomen uit zwart werk (N = 620)

	<i>Geen geregistreerd werk & wel gerapporteerd werk</i>	
	Nee (%)	Ja (%)
Inkomen uit zwart werk		
Nee	90,8 (386)	73,3 (143)
Ja	9,2 (39)	26,7 (52)

Tabel 3 Odds ratio's verklaringen voor verwachte verschil tussen bronnen

	<i>Geen geregistreerd werk & wel gerapporteerd werk (Odds ratio)</i>	N
Inkomen uit zwart werk (nee/ja)	3,6***	620
Inkomen uit illegale activiteiten (nee/ja)	1,1	620
Oneerlijk (sociaal-wenselijk) geantwoord (nee/ja)	0,5**	736

** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

6.2 Gerapporteerde prevalentie en rol van zwart werk na detentie

Een verdere analyse van de antwoorden van de respondenten op directe vragen over zwart werk kan meer inzicht geven in zowel de prevalentie van zwart werk als de relatieve rol van zwart werk in vergelijking met andere activiteiten.

In tabel 4 is te zien dat 15 procent in de zesde maand na detentie inkomen uit zwart werk rapporteerde. In die tabel worden ook andere inkomstenbronnen weergegeven. Te zien is zodoende dat zwart werk de derde meest genoemde inkomstenbron is. Een uitkering (in de meeste ge-

vallen betreft het een bijstandsuitkering) wordt het vaakst gerapporteerd (48%). Legale arbeid wordt daarna het vaakst genoemd (43%). Na zwart werk blijken familie en vrienden populaire inkomstenbronnen te zijn (11%). Verder wordt eigen vermogen (8%) en overige inkomstenbronnen (7%) (bijv. pensioen) genoemd als inkomstenbron. Slechts 7 procent rapporteert illegale inkomsten en hoewel iets meer dan 4 procent van de ex-gedetineerden aangeeft geen enkele inkomstenbron te hebben, bleek uit aanvullende analyses (niet weergegeven) dat de meerderheid meerdere bronnen rapporteert.¹⁰

Tabel 4 Gerapporteerde ervaringen met zwart werk en andere inkomstenbronnen in zesde maand na vrijlating (N = 620)^{a b}

	%
Uitkering	48,1
Legale arbeid	43,2
<i>Zwart werk</i>	14,7
Familie en vrienden	10,8
Spaargeld en vermogen	8,9
Overig	7,3
Illegale activiteiten	6,8
Geen	4,4

^a De inkomsten na vrijlating zijn enkel bekend voor degenen die niet in detentie zaten tijdens het I2-interview (N = 620).

^b Meerdere inkomstenbronnen mogelijk.

De cijfers in tabel 5 hebben enkel betrekking op degenen die zwart werk rapporteerden en geven inzicht in de mate waarin zij dit werk combineren met andere inkomstenbronnen. Te zien is dat slechts 11 procent van hen geen andere inkomstenbron gerapporteerd heeft. Velen combineren zwart werk dus met andere activiteiten, zoals legale arbeid (39%), een uitkering (37%) of illegale activiteiten (22%). Deze cijfers lijken te impliceren dat zwart werk wellicht enkel gebruikt wordt als (kleine) aanvulling op overige inkomsten. Uit een vergelijkende analyse van de bedragen die men per bron rapporteert, blijkt echter dat zwart werk voor 39 procent van de zwartwerkers de hoogste bron van inkomsten is. De mediaan van de opgegeven maandelijkse inkomsten uit zwart werk is 500 euro, maar de range van bedragen ligt zeer uiteen; zowel bedragen van 100 euro als bedragen van 3000 euro worden meerdere malen gerapporteerd. Zwart werk lijkt dus voor sommigen een bijverdienste op te leveren en voor anderen van groter belang te zijn. Opvallend is dat zwart werk meer lijkt op te leveren voor personen die daarnaast ook andere inkomsten hebben. Zij verdienen ge-

middeld 1000 euro (mediaan: 850 euro), terwijl degenen die zwart werk als enige inkomstenbron hadden gemiddeld 700 euro verdienen (mediaan: 500 euro). Personen die zwart werk als enige inkomstenbron rapporteren, lijken daarmee dus niet veel geld te verdienen.

Tabel 5 Gerapporteerde ervaringen zwartwerkers

	6e maand na detentie
	N = 91 %
Zwart werk als enige inkomstenbron	11,0
Zwart werk in combinatie met andere inkomstenbronnen	
Legale arbeid	38,5
Uitkering	37,4
Illegale activiteiten	22,0
Familie en vrienden	16,5
Spaargeld en vermogen	9,9
Overig	7,7
Zwart werk als belangrijkste inkomstenbron	39,2 ^a

^a Percentage heeft betrekking op 74 personen, die rapporteerden hoeveel inkomsten zij vergaarden met de verschillende bronnen.

7 Discussie

Het doel van de huidige studie was om te weten te komen in hoeverre ex-gedetineerden actief zijn in wit werk en zwart werk. Ook was er aandacht voor de rol die zwart werk inneemt in vergelijking met andere activiteiten en inkomstenbronnen. Op basis van registratiedata over formele (witte) banen stelden we overeenkomstig eerder onderzoek vast dat gedurende het eerste half jaar na vrijlating tussen 9 en 20 procent van de ex-gedetineerden werkzaam was (Beerthuizen e.a., 2016). De interviewdata konden zowel de participatie in formele als informele banen meten en wezen aanzienlijk hogere percentages uit, tussen 20 tot 31 procent. Hoewel niet gesteld kan worden dat dit percentageverschil volledig veroorzaakt wordt door zwartwerkers (die niet geregistreerd stonden als werkende maar wel rapporteerden te werken) lijkt zwart werk een belangrijke verklaring te vormen en zijn ex-gedetineerden actiever dan blijkt uit registratiedata. Door beperkte beschikbaarheid van andere bronnen wordt in (re-integratie-)beleid gebruikgemaakt van registratiedata. De huidige bevindingen impliceren dat er aandacht moet zijn voor de mogelijkheid dat ex-gedeti-

neerden actief zijn in informeel werk. Zo zullen bijvoorbeeld werkinterventies minder effectief zijn wanneer zich onder de deelnemers personen bevinden die zwart werken (zie ook Groot, 1990). Ook de frequente combinatie van zwart werk en uitkeringen verdient daarbij aandacht: 37 procent van de zwartwerkers rapporteerden ook inkomsten uit een uitkering.

Verscheidene eerdere studies en theorieën suggereerden al dat zwart werk met name onder ex-gedetineerden (en andere hoog-risicogroepen) een bekend fenomeen zou kunnen zijn (Prang, Van Wingerden & Timmer, 2010; Ramakers e.a., 2012; Van der Geest, 2011). Empirisch onderzoek op dit terrein is echter schaars, omdat het een moeilijk te onderzoeken doelgroep en fenomeen betreft. In deze studie is getracht de prevalentie van zwart werk vast te stellen door deze op verschillende manieren te meten onder een grote groep ex-gedetineerden. Ten eerste vergeleken we de maandelijkse geregistreerde participatie en gerapporteerde participatie en onderzochten we in hoeverre eventuele verschillen (hogere gerapporteerde participatie) te herleiden waren naar zwart werk dat niet geregistreerd werd (indirecte methode). Ten tweede bestudeerden we de antwoorden op directe vragen aan ex-gedetineerden over zwart werk. Door beide methoden te hanteren hielden we rekening met het risico van onderrapportage, dat altijd een rol kan spelen in onderzoek naar illegaal gedrag, alsook met de bevinding uit eerder onderzoek dat ex-gedetineerden zelf moeilijk onderscheid kunnen maken tussen wit en zwart werk (Fletcher, 2009).

Beide meetmethoden wezen op eenzelfde percentage zwartwerkers. De interviewdata wezen uit dat zwart werk voor 15 procent van de ex-gedetineerden een inkomstenbron was, en uit de vergelijkende analyse bleek dat gemiddeld datzelfde percentage van de respondenten maandelijks gecategoriseerd werd als *mogelijke* zwartwerkers (niet geregistreerd als werkend, wel gerapporteerd te werken). Een aanvullende analyse liet ook een significante correlatie zien tussen deze twee meetmethodes: een deel van de groep mogelijke zwartwerkers had tijdens het interview na vrijlating daadwerkelijk vaker inkomsten uit zwart werk gerapporteerd (OR = 3,6). We vonden geen ondersteuning voor de alternatieve verklaringen voor het vastgestelde verschil; de mogelijke zwartwerkers rapporteerden niet relatief vaker illegale inkomsten en hun antwoorden tijdens het eerste interview werden juist als eerlijker (in plaats van oneerlijker) beoordeeld door de interviewers. Dit leverde verdere ondersteuning op voor de verwachting dat de hogere gerapporteerde (dan geregistreerde) participatie te herleiden is naar zwart werk.

Aan de hand van de interviewdata kon ook gekeken worden naar de rol van zwart werk in verhouding tot overige activiteiten en inkomstenbron-

nen. Zwart werk werd na uitkeringen en legale arbeid het vaakst genoemd als inkomstenbron. Aanvullende analyses impliceerden dat veel ex-gedetineerden meerdere inkomstenbronnen combineren en na detentie andere inkomstenbronnen rapporteren dan ervoor. Een derde van degenen die zwart werkten voor detentie vergaarde ook op die wijze inkomen na vrijlating. Dit impliceert dat veel verschillende respondenten erin slagen zwart te werken op enig moment, maar dat het voor de meesten geen stabiele inkomstenbron is.

Verdere analyses op de groep zwartwerkers wezen uit dat zwart werk voor ongeveer 11 procent de enige bron van inkomsten was na vrijlating. De overige ex-gedetineerden combineerden het met inkomsten uit andere bronnen, dikwijls legale arbeid en uitkeringen. Dit ondersteunt het fenomeen van 'doubling up', waarbij respondenten wisselen tussen formeel en informeel werk of die inkomstenbronnen combineren (Freeman, 1999). Doordat we naar de hoogte van de inkomsten per bron keken, ontstond meer duidelijkheid over het relatieve belang van zwart werk. Zwart werk bleek voor 40 procent van de zwartwerkers de hoogste bron van inkomsten te zijn. Degenen die zwart werk als enige inkomstenbron rapporteren, lijken er minder geld mee te verdienen dan degenen die het combineren met andere inkomstenbronnen.

De verschillende meetmethoden (indirect aan de hand van een vergelijking van databronnen en direct aan de hand van rapportagedata) leidden tot vergelijkbare schattingen wat betreft de prevalentie van zwart werk. Bovendien wezen beide meetmethoden deels dezelfde personen aan als zwartwerkers en bleek de betrouwbaarheid van de data ook uit de hoge mate van overlap tussen bronnen in de vergelijkende analyse (personen die in een bepaalde maand geregistreerd stonden als werkende, hadden in veruit de meeste gevallen ook werk gerapporteerd). Dit sterkt het vertrouwen in de bevindingen.

We plaatsen ook enkele kanttekeningen. Ten eerste blijft voorzichtigheid geboden bij het vaststellen van de precieze prevalentie en zijn er redenen om te verwachten dat we de prevalentie onderschatten in de huidige studie. Een eerste reden is dat zwart werk, net als crimineel gedrag, moeilijk te meten is, omdat het gedrag betreft dat respondenten liever verborgen houden. Bij de interviewdata kan dus sprake zijn van onderrapportage. Een tweede reden is dat de vergelijkende analyse geen rekening houdt met de mogelijkheid dat wit werk en zwart werk geen exclusieve activiteiten zijn. Oftewel, degenen die volgens beide databronnen gecodeerd werden als werkenden kunnen actief zijn in zwart werk naast hun formeel inkomen. Een derde reden waarom de huidige studie waarschijn-

lijk de rol van zwart werk onderschat, is dat enkel gekeken is naar werk in loondienst. Zelfstandigen konden geïdentificeerd worden in beide datasets, maar werden buiten beschouwing gelaten omdat op maandniveau geen registratiedata beschikbaar was over personen die op dergelijke wijze hun inkomen vergaren. Uit eerder onderzoek bleek echter dat zwart werk juist vaak voorkomt onder zelfstandigen (Janssen, 1999; Maloney, 2004).¹¹

Ten tweede is enige voorzichtigheid geboden bij het generaliseren van bevindingen. Deze studie betreft een *subsample* van de Prison Project data, omdat niet alle I1-respondenten deel hebben genomen aan de vervolgmeting (I2) en niet voor alle I2-respondenten informatie beschikbaar was over de volledige *follow-up*. Aangezien de I2-respondenten op veel kenmerken vergelijkbaar waren met de oorspronkelijke steekproef van gedetineerden (I1) en we dezelfde patronen vaststelden wanneer alle I2-respondenten geïnccludeerd werden in de analyses, verwachten we dat deze selecties onze conclusies niet sterk hebben beïnvloed. Onduidelijker is in hoeverre de resultaten representatief zijn voor de Nederlandse gedetineerdenpopulatie, omdat we, bijvoorbeeld, enkel keken naar mensen die preventief in hechtenis waren genomen. Hiermee sloten we korte detenties voor minder zware delicten uit (arrestanten, zelfmolders). Ook vrouwen en gedetineerden die buiten Nederland zijn geboren waren uitgesloten van dit onderzoek. Verder is onzeker in hoeverre onze focus op het eerste half jaar na detentie representatief is voor de participatie van ex-gedetineerden in wit en zwart werk op de langere termijn.

Een derde beperking betreft de operationalisatie van de alternatieve verklaringen voor de hogere gerapporteerde participatie. De combinatie van gedetailleerde interviewdata en betrouwbare registratiedata maakte het mogelijk om beter dan eerdere vergelijkende studies (Kornfeld & Bloom, 1999; Kling, 1999, 2004) zicht te krijgen op de verklaringen voor bronverschillen, maar verder onderzoek naar de twee alternatieve verklaringen lijkt gewenst. Vooral de maat voor sociaal-wenselijk gedrag (oneerlijk antwoorden) verdient aandacht, omdat wij die baseerden op het subjectieve oordeel van de interviewer over het interview aan het begin van de detentieperiode.

In eerder onderzoek naar werk na vrijlating was er vrijwel enkel aandacht voor wit werk en werden enkel verklaringen voor werkloosheid belicht (weinig menselijk kapitaal, detentieverleden en discriminatie door werkgevers) die veronderstellen dat ex-gedetineerden uit noodzaak het informele circuit betreden. Een alternatieve verklaring kan echter zijn dat ex-gedetineerden bewust werkloos zijn in de formele economie en uitwijk-

ken naar de informele economie, omdat men daar meer geld kan verdienen, buiten de radar van instanties blijft en dit type werk wellicht ook meer vrijheden kent (Apel & Sweeten, 2010; Fagan & Freeman, 1999). Deze studie besteedde aandacht aan beide type motieven: zwart 'moeten' werken en 'willen' werken. Hoewel zij niet als doel had die motieven te toetsen, lijken de bevindingen enig bewijs te leveren voor het bestaan van beide motieven. Zwart werk bleek immers verschillende rollen te vervullen (de belangrijkste inkomstenbron of een aanvullende inkomstenbron). Wanneer zwart werk de enige bron van inkomsten is, kan zowel sprake zijn van noodzaak als van een bewuste keuze. Dit laatste lijkt echter waarschijnlijker wanneer zwarte bijverdiensten worden gerapporteerd naast formeel werk of een uitkering. Hiervan lijkt bij veel ex-gedetineerden sprake te zijn.

Waar verder onderzoek naar de motieven voor zwart werk gewenst lijkt, roepen de bevindingen ook vragen op over de mogelijke gevolgen van zwart werk. Een algemene verwachting in de levensloopcriminologie is dat werk een beschermende invloed heeft en recidive kan verminderen. Verscheidene theorieën veronderstellen dat die beschermende werking afhankelijk is van werkkenmerken, zoals baanqualiteit en baanstabiliteit (Ramakers, Nieuwbeerta, Van Wilsem & Dirkzwager, 2016; Uggen, 1999). Hieruit volgt dat het beschermende effect ook kan verschillen tussen wit en zwart werk en waarschijnlijker lijkt voor het eerste type werk, waarbij de rechten van de werknemer zijn vastgelegd en sprake is van meer zekerheid. In lijn met die verwachting vonden studies die gebaseerd zijn op registratiedata vaker bewijs voor het beschermende effect van werk (Berg & Huebner, 2011; Skardhamer & Telle, 2012) dan studies die gebaseerd zijn op interviewdata (Horney, Osgood & Marshall, 1995; Visher e.a., 2008). Banen in de informele arbeidsmarkt zijn dus wellicht minder goed in staat ex-gedetineerden op het rechte pad te houden dan formele banen. Tegelijkertijd kán zwart werk dezelfde kenmerken hebben als regulier werk (collega's, dagbesteding, vaste inkomsten) en zodoende ook recidive verminderen. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen of zwart werk een ander effect heeft op recidiverisico's dan wit werk.

Uit deze studie blijkt dat ex-gedetineerden actiever zijn op de arbeidsmarkt dan gesuggereerd wordt in onderzoek en beleid dat gebaseerd is op geregistreerde gegevens: verschillende methodes wezen uit dat ongeveer 15 procent van de ex-gedetineerden zwart werkt. Dit betreft waarschijnlijk een onderschatting aangezien zwart werk gedrag betreft dat men liever verborgen houdt. Veel zwartwerkers verdienen meer inkomsten met zwart werk dan met andere activiteiten, zoals een formele baan of een uitkering. Deze bevindingen impliceren dat instanties slecht zicht hebben

op zwart werk en meer aandacht hiervoor wenselijk is. Nader onderzoek naar de oorzaken en gevolgen van zwart werk is nodig om verdere vragen over de werking van de formele economie en het huidige werkgelegenheidsbeleid te kunnen beantwoorden.

Noten

1. Het Prison Project is financieel ondersteund door de Universiteit Leiden, het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR), de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en de Universiteit Utrecht. Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft de mogelijkheid gecreëerd en gefaciliteerd om de interviewdata uit het Prison Project te verrijken met geregistreerde data over werk en inkomen.
2. De term informele economie stamt uit een studie van Hart (1973) naar stedelijke arbeidsmarkten in Ghana. Sindsdien zijn er vele studies verschenen over dit onderwerp. Nog steeds worden echter veel verschillende termen gebruikt om dezelfde begrippen te beschrijven, zoals zwarte economie/werk, ondergrondse economie/werk, niet-geregistreerde economie/werk, verborgen economie/werk, huishoudeconomie (zie Kazemier, 2003). Om verwarring te voorkomen worden in deze studie slechts enkele termen gebruikt, namelijk: informele economie/werk of zwarte economie/werk.
3. Apel en Sweeten (2010) stelden hierover dat ‘... individuals with a prison record may indeed be employed with positive earnings, just not in jobs that are likely to come to the attention of research scholars or state unemployment insurance systems’(p.455).
4. Zij waren op veel kenmerken representatief voor de totale groep geselecteerde gedetineerden. De respondenten hadden wel een iets minder actief crimineel verleden dan de non-respondenten.
5. Respondenten zijn geëxcludeerd wanneer geen koppeling van bestanden plaats kon vinden ($N = 1$), geen toestemming was verleend voor het opvragen van data uit registratiesystemen ($N = 24$), de gerapporteerde ($N = 179$) of geregistreerde data ($N = 4$) niet beschikbaar was over de complete follow-up periode van zes maanden.
6. Zelfstandigen kunnen niet bestudeerd worden als werkenden in deze studie omdat er in de registratiedata op maandniveau geen informatie beschikbaar is over personen die op dergelijke wijze hun inkomen vergaren.
7. Het aantal personen dat op maandniveau ‘Ik werkte zwart’ als belangrijkste bezigheid rapporteerde is laag ($N \sim 30$). Dit lijkt tegenstrijdig te zijn met de verwachting dat veel ex-gedetineerden zwart werken. Eerder onderzoek impliceerde echter dat ex-gedetineerden niet altijd onderscheid (kunnen) maken tussen wit en zwart werk en dat zwart werk gebruikt kan worden als aanvulling op andere inkomstenbronnen. Dit zou de uitkomst kunnen verklaren. We kiezen ervoor de twee categorieën te combineren.
8. De respondenten hebben voor 15 verschillende bronnen aangegeven of dit een inkomstenbron was. Ook was het mogelijk om overige bronnen te rapporteren. Vervolgens is deze informatie in de analyses teruggebracht naar acht categorieën: zwart werk, legale arbeid, illegale activiteiten, uitkering (werkloosheidsuitkering, ziektewet/arbeidsongeschiktheidsuitkering, bijstand, onbekende uitkering, andere uitkering), familie en vrienden (ouders, anderen dan ouders), spaargeld en vermogen, overig (studiefinanciering, pensioen, overige inkomsten) en geen eigen inkomen.

9. Een logistische regressie waarin alle drie de verklaringen werden opgenomen, leidde tot dezelfde conclusie.
10. Andere aanvullende analyses waarin de inkomstenbronnen na detentie vergeleken worden met de inkomstenbronnen voorafgaand aan detentie, impliceren dat veel mannen in die periode wisselen tussen inkomstenbronnen. Een uitkering lijkt de meeste stabiele bron van inkomsten; 76 procent van degenen die voorafgaand aan detentie een uitkering ontvingen (38% in totaal), vergaarden ook na vrijlating op deze wijze inkomsten. Oftewel, slechts een kwart van degenen die voor detentie een uitkering kreeg, bleek dit niet meer te krijgen in de zesde maand na vrijlating. Een wellicht positievere uitkomst is dat 65 procent van de respondenten die een formele baan hadden voor detentie (42% in totaal), ook na detentie op die wijze (een deel van) hun inkomen vergaarden. Dit betekent echter ook dat meer dan een derde van hen in de zesde maand na vrijlating niet meer lijkt te werken op de formele arbeidsmarkt. Zwart werk blijkt niet een erg stabiele bron van inkomsten te zijn. Ongeveer een derde van degenen die op deze wijze inkomsten verkreeg voor detentie (19% in totaal), bleef zwart werken na vrijlating.
11. Hoewel het aannemelijker lijkt dat de prevalentie van zwart werk wordt onderschat, is een overschatting wellicht ook mogelijk. Zo kan de laagconjunctuur in de periode van dataverzameling (2011-2014) er misschien voor gezorgd hebben dat het percentage zwartwerkers tijdelijk hoger lag. Ook is mogelijk dat kortdurende banen (korter dan één maand) minder goed naar voren komen in de registratiedata (zie ook resultatensectie) dan in de interviewdata en daardoor onterecht geïnterpreteerd worden als zwart werk.

Literatuur

- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30, 47-88.
- Apel, R., & Sweeten, G. (2010). The impact of incarceration on employment during the transition to adulthood. *Social Problems*, 57, 448-479.
- Becker, H.S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Becker, G.S. (1964). *Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Becker, G.S. (1968). Crime and punishment: an economic approach. *Journal of Political Economy*, 76, 169-217.
- Beerthuizen, M.G.C.J., Beijersbergen, K.A., Noordhuizen, S. & Weijters, G. (2016). *Vierde meting van de monitor nazorg ex-gedetineerden*. Cahiers 2015-11. Den Haag: Wetenschappelijk onderzoek- en documentatiecentrum.
- Berg, M.T. & Huebner, B. (2011). Reentry and the ties that bind: an examination of social ties, employment, and recidivism. *Justice Quarterly*, 28, 382-410.
- Boone, M. 2011. Judicial rehabilitation in the Netherlands: Balancing between safety and privacy. *European Journal of Probation*, 3, 63-78.
- Boone, M.M., Hokwerda, Y. & de Jonge, G. (2011). Nadelige gevolgen van een strafrechtelijke veroordeling. In I. Weijers en F. Imkamp (eds.), *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief* (pp. 139-151). Den Haag: Boom Lemma.
- Bushway, S. (2006). The problem of prisoner (re)entry. *Contemporary Sociology*, 35, 562-565.

- Dirkzwager, A.J.E., & Nieuwbeerta, P. (2014). *Prison project: Codeboek en documentatie*. Leiden: Universiteit Leiden, Nederlands studiecentrum voor criminaliteit en rechtshandhaving.
- Dirkzwager, A.J.E., Nieuwbeerta, P., & Fiselier, J.P.S. (2009). Onbedoelde gevolgen van vrijheidsstraffen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51, 21-41.
- Europese Commissie (2007). *Stepping up the fight against undeclared work*, COM 628 final. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie (2014). Special Eurobarometer 402. Undeclared work in the European union. TNS opinion & social.
- Europese Commissie (2015). *Statement by Commissioner Marianne Thyssen on the European Platform against undeclared work*. Geraadpleegd op 3 juli 2016 via https://ec.europa.eu/commission/2014-2019/thyssen/announcements/statement-commissioner-marianne-thyssen-european-platform-against-undeclared-work_en Fagan, J., & Freeman, R. B. (1999). Crime and work: a review of research. *Crime and Justice*, 25, 225-290.
- Feld, L.P., & Schneider, F. (2010). Survey on the shadow economy and undeclared earnings in OECD countries. *German Economic Review*, 11(2), 109-149.
- Fletcher, D.R. (2008). Offenders in the post-industrial labour market: from the underclass to the undercaste? *Policy and Politics*, 26, 283-297.
- Freeman, R.B. (1999). The economics of crime. *Handbook of labor economics*, 3, 3529-3571.
- Godschalk, J.J. (1990). Belastingfraude en anomie. *Sociologische Gids*, 37(4), 224-237.
- Granovetter, M.S. (1995). *Getting a job: A study of contacts and careers*. University of Chicago Press.
- Groot, W. (1990). Het aanbod van zwarte arbeid door werkloze uitkeringsgerechtigden. *Mens en Maatschappij*, 65(2), 145-164.
- Guttman, P.M. (1977). The subterranean economy. *Financial Analysts Journal*, 34, 26-28.
- Hart, K. (1973). Informal income opportunities and urban employment in Ghana. *The journal of modern African studies*, 11(1), 61-89.
- Holzer, H., Raphael, S., & Stoll, M. (2006). Perceived criminality, criminal background checks, and the racial hiring practices of employers. *Journal of Law and Economics*, 49, 451-480.
- Horney, J.D., Osgood, W. & Marshall, I. (1995). Criminal careers in the short-term: intraindividual variability in crime and its relation to local life circumstances. *American Sociological Review*, 60, 655-673.
- Janssen, J.H.L.J. (1999). *Laat maar zitten. Een exploratief onderzoek naar de werking van de korte vrijheidsstraf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Jongman, R.W. & Steenhuis, D.W. (1975). *Sociale gevolgen van voorlopige hechtenis*. Groningen: Kriminologisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen
- Kazemier, B. (2003). De zwarte economie: een overzicht van methoden en ramingen. *Belgisch tijdschrift voor sociale zekerheid*, 3, 913-955.
- Kazemier, B. (2013). *Hidden workers and the hidden worker potential in the Netherlands*. Discussion paper (201306). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kling, J. (1999). The effect of prison sentence length on the subsequent employment and earnings of criminal defendants. *Woodrow Wilson School Economics Discussion Paper*, 208. New Jersey: Princeton.
- Kling, J. (2004). Incarceration length, employment, and earnings. *Working Paper*, 494. New Jersey: Princeton University.
- Kornfeld, R., & Bloom, H.S. (1999). Measuring program impacts on earnings and employment: Do unemployment insurance wage reports from employers agree with surveys of individuals? *Journal of Labor Economics*, 17, 168-197.
- Maloney, W.F. (2004). Informality revisited. *World development*, 32(7), 1159-1178.

- Meeteren, M. van (2013). Illegale migranten en informele arbeid in België en Nederland. *Cahiers Politiestudies*, 29(4): 51-70.
- Moerings, M. (1978). *De gevangenis uit, de maatschappij in. De gevangenisstraf en haar betekenis voor de sociale contacten van ex-gedetineerden*. Alphen aan den Rijn: Samsom Uitgeverij.
- Pager, D. (2003). The mark of a criminal record. *American Journal of Sociology*, 108, 937-975.
- Pager, D., Western, B., & Sugie, N. (2009). Sequencing disadvantage: barriers to employment facing young black and white men with criminal records. *The annals of the American academy of political and social science*, 623, 195-213.
- Petersilia, J. (2003). *When prisoners come home: parole and prisoner reentry*. New York: Oxford University Press.
- Prang, R., Wingerden, S.V., & Timmer, R. (2010). Opvang en begeleiding van (ex-) gedetineerden: een hele klus. *Proces*, 89, 290.
- Ramakers, A.A.T., Nieuwbeerta, P., Van Wilsem, J., & Dirkzwager, A. (2016). Not just any job will do: A study on employment characteristics and recidivism risks after release. *International journal of offender therapy and comparative criminology*. DOI:10.1177/0306624X16636141
- Ramakers, A.A.T., Van Wilsem, J., & Apel, R. (2012). The effect of labour market absence on finding employment: A comparison between ex-prisoners and unemployed future prisoners. *European Journal of Criminology*, 9, 442-461.
- Renooy, P.H. (1990). *The informal economy: Meaning, measurement and social significance*. Amsterdam: Netherlands Geographical Studies.
- Schneider, F. (2012). The shadow economy and work in the shadow: what do we (not) know? *Discussion Paper Series*, 6423. Bonn: IZA.
- Schnepel, K. (2014). Good jobs and recidivism. *Economics working paper series*, 10. Sydney: University of Sydney.
- Skardhamer, T. & Telle, K. (2012). Post-release employment and recidivism in Norway. *Journal of Quantitative Criminology*, 28, 629-649.
- Slot, B.M.J. (2010). Informele economie: oorsprong, oorzaak en ontwikkeling. *Justitiële verkenningen*, 36(7), 9-24.
- Sprenger, T.G. (1995). *Dossieronderzoek t.b.v. gegevens arbeidsmarktpositie van ex-gedetineerden*. Den Bosch: Stichting Reclassering Nederland.
- Thornberry, T.P., & Krohn, M.D. (2000). The self-report method for measuring delinquency and crime. *Criminal justice*, 4(1), 33-83.
- Uggen, C. (1999). Ex-offenders and the conformist alternative: a job quality model of work and crime. *Social Problems*, 46, 127-151.
- Van der Geest, V. (2011). *Working their way into adulthood: Delinquency and employment in high-risk boys to age 32*. VU University, Amsterdam.
- Verbruggen, J., Blokland, A., & Van der Geest, V. (2011). Werk, werkduur en criminaliteit. *Tijdschrift voor Criminologie*, 53(2), 116.
- Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) (2009). *Samenwerkingsmodel Nazorg volwassen (ex-) gedetineerde burgers, gemeenten, justitie*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Visher, C., Debus-Sherrill, S.A., & Yahner, J. (2008). *Employment after prison: A longitudinal study of releasees in three states*. Urban Institute, Justice Policy Center.
- Visher, C., Debus-Sherrill, S.A., & Yahner, J. (2011). Employment after prison: A longitudinal study of former prisoners. *Justice Quarterly*, 28, 698-718.
- Western, B. (2002). The impact of incarceration on wage mobility and inequality. *American Sociological Review*, 67, 526-546.
- Williams, C.C., & Windebank, J. (1998). *Informal Employment in the Advanced Economies: implications for work and welfare*. Routledge: London.
- Williams, C.C., Nadin, S., & Rodgers, P. (2012). Evaluating competing theories of informal entre-

preneurship: some lessons from Ukraine. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 18(5), 528-543.

Wilson, W.J. (2012 1987). *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago: University of Chicago Press.

Over de auteurs

Anke Ramakers is verbonden aan de afdeling Criminologie van Universiteit Leiden. Correspondentieadres: Steenschuur 25, 2311 ES Leiden.

E-mail: a.a.t.ramakers@law.leidenuniv.nl

Pedro Nobbe was ten tijde van het onderzoek werkzaam bij Centraal Bureau voor de Statistiek.

E-mail: j.pedronobbe@gmail.com

Paul Nieuwbeerta is verbonden aan de afdeling Criminologie van Universiteit Leiden.

E-mail: p.nieuwbeerta@law.leidenuniv.nl

Anja Dirkzwager is verbonden aan het Nederlands Studiecentrum voor Criminaliteit en Rechtshandhaving te Amsterdam.

E-mail: adirkzwager@nscc.nl

